

FORTIDSMINNEFORENINGEN

Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring
VESTFOLD AVDELING

Direktoratet for naturforvaltning
ved Morten Henrik Kielland
N-7485 Trondheim

Tønsberg 04.08.01

Vedr. Forslag til utvelgelse av vassdrag som skal vurderes til vern. Høring.

Fortidsminneforeningens Vestfoldavdeling har mottatt ovennevnte sak til høring. På grunn av stort arbeidspress i avdelingen er vi noe sent ute med svar. Vi har utarbeidet et raskt forslag og har basert forslaget på sammenhenger mellom menneskeskapt viktige kulturminner og tradisjoner som knyttes naturlig til vassdragene. Vårt forslag må også sees i lys av byhistorie.

Larvik har oppstått på grunnlag av trelasthandel. Vassdraget fra Farrisvannet til Larviksbukten, Farriselven, var viktig i industriell sammenheng og Lågenvassdraget viktig som fløtningselv samt mer lokalt for laksefisket. Begge lokaliteter har vært sentrale i forbindelse med fløtning og trelasthandel/industri. Industrivirkomheten langs Farriselven har røtter til 1500-tallet. Like lenge har Lågen vært fløtningselv. Begge vassdrag trues for tiden av nedbygging. Det gamle industriområdet langs Farriselven er objekt for storstilte boligutbyggingsplaner som kommunen har liten evne til å forme i bedre retning. Langs nedre del av Lågen har det lenge pågått industriutbygging og nå står viktige kjerneområder for tur. Nasjonalt viktige kulturminner er truet av kommunale prioriteringer og Yttersøsaken burde være velkjent. Vi mener det er svært viktig at man nå går inn og knytter ulike verneinteresser sammen slik at disse kjerneområdene kan sees i et helhetlig perspektiv. Vi har mye materiale om Lågen, men mangler i større grad stoff vedrørende Farriselven. Vi håper det fremlagte materiale er av interesse og er gjerne behjelpelige med ytterligere informasjon. På grunn av press på utbyggingsinteressante områder haster det å behandle disse to vassdragene.

Hammerdalen – Farriselven

Verksområdet langs Farriselven heter Hammerdalen. Her har det ligget nasjonalt viktig industri siden 1500-årene. Det tilhørende boligområdet for industritilknyttet arbeidskraft heter Langestrand. Langestrand har en tildels middelaldersk gatestruktur og enkeltbygninger av stor interesse. Riksantikvaren har vurdert området som helhet som nasjonalt interessant og fredningsverdig. Langestrand er bevarings-regulert uten at det har vært til hinder for miljøødeleggende inngrep. Hammerdalen er kun industriregulert og det haster å få på plass tilstrekkelig vern. Grunneieren Treschow Fritzøe har store planer for utvikling av området.

Grunneierens behandling av sine kulturminner, borger ikke for en kulturminnefaglig god utvikling av disse områdene.

I forbindelse med utbygging av Hammerdalen, selve industriområdet med røtter til 1500-tallet, ønsker samme grunneier å rive viktige kulturminner. Kommunen applauderer med ordene:

”KULTURMINNER: Planforslaget etterkommer ikke kulturminnevernmyndighetenes anmodninger i forhold til kulturminnene. Av hensyn til sol og utsiktsforhold for de planlagte boligene må anleggskontoret og klokkerboden rives.

I arbeidet med kommunedelplanen for Larvik sentrum vest –Hammerdalen har man i det foreløpige lagt opp til båndlegging til bevaring av kulturminner på Nedre verksgård og utbygging til boligformål (TU 70%) på Øvre verksgård. Øvre og Nedre verksgård ligger både terreng-messig og bygningsmessig som to adskilte områder. Av bygningene som danner "tunet" på Nedre verksgård er Snekkerverkstedet en viktig bygning som danner avgrensingen mot Øvre verksgård. Selv og klokkerboden og Anleggskontoret fjernes, vil Nedre verksgård fremstå som et helhetlig bygningsmiljø. I forhold til den planlagte nye bebyggelsen på Øvre verksgård blir anleggskontoret og klokkerboden fremmedelementer, og for å få en helhetlig løsning her er det riktig å fjerne disse to bygningene.”

Vi vil bemerke at klokkerboden er en av verksområdets viktigste bygninger med tanke på bedriftens kulturhistorie. Det planlegges full utbygging av Øvre verksgård med 4-etasjes blokker over Hammerdalen-området hvor de gamle masovnene lå. Vi er redd for at man legger opp til en utvikling som ikke er basert på stedets kulturhistorie og kulturminneverdi.

Det bør vurderes tiltak som kan sikre at Langestrand og Hammerdalen i fremtiden utvikles på kulturminnenes premisser. Langestrand/Hammerdalen er et område Fortidsminneforeningen mener er av nasjonal industriverninteresse. Den overleverte helheten som forteller en særegen utviklingshistorie må bevares og sikres mot uheldige utbyggingstiltak. Mange huseiere i det bevaringsregulerte Langestrandområdet er seg sitt ansvar som forvaltere bevisst. Det er ikke noe godt signal fra det offentlige å skjytte sitt forvaltningsansvar slik at det fremstår greit å utføre arbeidet på tvers av bevaringsplanens intensjon. Fortidsminneforeningen ønsker en kulturmiljøfredning som omfatter det kommunalt bevaringsregulerte Langestrand og det industriregulerte Hammerdalen. En slik fredning vil kunne gi et differensiert vern tilpasset de enkelte objektenes kulturminneverdi, underordnet en helhetsvurdering. Kommunens forvaltning gjennom Plan og bygningsloven har etter vår oppfatning vist seg utilstrekkelig som vern. Det er etter vår mening viktig å få til en helhetlig behandling av området, noe et vassdragsvern som tar opp i seg kulturminneinteresser vil bidra til.

Trelasthandel og fløting i nedre Lågen

Området rundt nedre del av Lågen var fra 1400-årene dyrket kulturlandskap. I forbindelse med elven foregikk virksomhet av en annen type. Området ved tømmerlensene som står igjen i Lågen ved Yttersø/ Undersbo var fra 15-1600 årene innsamlingsstedet for tømmer. Lensene kan dateres til tidlig 1600 tall. Man vet at løsflyting foregikk fra middelalderen slik at det ikke er usannsynlig at anlegget kan ha eksistert allerede i tiden rundt reformasjonen. Norges største reder på 1600-tallet, Claus Berthelsen, satt på Undersbo. Lensene har således spilt en viktig rolle i vår nasjonale og ikke minst i Larviks historie. Tømmeret ble herfra fraktet over land, dels i kanal, mot Hammerdalen hvor vannkraften muliggjorde bearbeidelse. I slutten av forrige århundre da

dampsagen kom, ble det også her sagbruksvirksomhet i stor stil. Her var i fløtingssesongen et stort antall mennesker i virksomhet årlig. Virksomheten foregikk faktisk helt opp til 1970-årene. De rødmalte bygningene, det landbaserte tømmermottaket, skriver seg fra tiden rett etter siste århundreskifte. De fleste bygningene ble nylig revet, kun smia står tilbake. Dette var senter for sorteringsanlegg, kontor, spiserom, vaskerom, lager og ikke minst smie. Smien står i dag intakt men forfallen, en sjeldenhet alene. Her var også inntil nylig båthus og hus for vinsjer.

Larviks gamle økonomiske fundament var trelasthandel. Tømmerfløting og lenseanlegg er således helt vesentlige kulturminner i byhistorisk sammenheng. På 1600-tallet holdt tolleren til på Yttersø og hollandske skuter gikk helt opp hit for å handle tømmer. Ca 1615 - 1622 bebos Yttersø Gård av Nils Pederssøn Lem, fogd i Brunla len tolleren en periode. Han var gift med Mette Pedersdatter. De var forøvrig besteforeldre til Ludvig Holbergs mor Karen Lem, hvis far ble født på Yttersø i 1617. Som jordeier var Nils Pederssøn Lem av de større. I 1632 eide han 300 gårder helt eller delvis. Samlet ville de dannet et par store prestegjeld. Han var flere ganger involvert i prosesser, som han gjerne vant - også mot kongen.

Yttersø var ellers veis ende i nedre del av Lågen. Fjellmasser stengte passering nordover langs Lågen. I den romantiske lystgårdperioden anså man området på begge sider av nedre Lågen som pittoresk og egnet for oppførelse av lystgårder. Det er flere bygninger fra denne perioden som er bevart i dag. Undersbu, Bisjord, Yttersø, Nordby og Gjelstad.

Et toneangivende landskap:

Lågens utløp er vesentlig i byens historie. Adkomsten til Larvik gikk naturligvis over Lågen og det er flere fergesteder, veiminner og rest etter bro i området. Området er rikt på viktige faste kultruminner. Ved Stubberud ligger et hus bygget i 1840-årene av en engelsk lakselord. Noe ombygget senere, men strategisk og pittoresk plassert over en frådende del av eleveleiet. Enda viktigere er tre fredede lystgårder, en i fredningsklasse og en som er mye ombygget men bevaringsverdig. Den viktigste er Yttersø gård, kjent gjennom en dramatisk fredningssak.

Blandt lystgårdene står Yttersø i særklasse. Bygningen har ikke bare pedagogisk interesse i arkitekturhistorisk og restaurerings/vernesammenheng, men også som et levende eksempel på embets og handelspatrisiatets liv i Larvik i 1800-årenes første halvdel. Byggherren J.F.Sartz bodde i det nåværende sjøfartsmuseum og var medeier i grevskapet med alt det innebærer. Yttersø var hans landeiendom, lystgård. Den representerer således en viktig og særegen del av den gamle kystkulturen, blant annet beskrevet av Sartz barnebarn Sophus Bugge. Her er synlige faste elementer fremdeles tilgjengelige og rede til å utnyttes pedagogisk. Sjøfartsmuseet er en del av Larviksmuseene. Det er således sterke bånd som knytter Yttersø til denne delen av kommunens virksomhet. Riksantikvaren har stoppet en planlagt kommunal industrinedbygging av gårdsanlegget.

I elvelandskapet ble Yttersøs fredede hovedbygning oppført for ca 180 år siden, der Lågendalen åpner seg mot havet. Estetisk sett ingen tilfeldighet - omgitt av en romantisk park mot syd og en gammel renessansehave mot øst, kneisende i det åpne elvelandskapet mot en fondvegg av bratte knauser og åsrygger, landskapet gjennombrutt av elven. Dette var et panorama som også datidens mennesker hadde glede av og forsto å utnytte som bakgrunn for en staselig og romantisk lystgård. Lystgårdstradisjonen skriver seg fra tidlig på 1700-tallet da byborgere og folk i grevens

tjeneste skaffet seg små gårder med sommerboliger langs nedre del av Lågen. Nedre del av Lågen var bynært og ideelt som utgangspunkt for å forsyne byhusholdningene med jordbruksprodukter. Området var frodig og grønt - Larviksborgernes hage. Mange steder langs elven vokser humle og det er godt med gamle eketrær. Landskapet er frodig og helt spesiell er en langstrakt øy dannet av sandavsetninger. Mellom øya og elvebredden er et landskap som hensetter til frodige engelske elvelandskaper. På øya: sanstrender, granskog og lett løvskog. Oppover elven frem til Bommestad bro er elven brutt opp av små og litt større øyer med frodig vegetasjon eller kun sten og gress.

Fremdeles er dette elvelandskapet brukt av Larviksfolk til rekreasjon. Fra Bommestad i nord til Jernbanebroen i syd er det et sammenhengende turområde med mange vakre partier og rester av forskjellige virksomheter, fra tømmerlenser og bygninger i syd, laksefiskeinstallasjoner, gårdsdrift, gamle brofundamenter etc i nord. Dette områdets naturlige avslutning på begge sider av elven er i i syd jernbanebroen. I dag er friområdets sydlige del begrenset til en smal sone langs elven. Kun ved Yttersø på vestsiden og Bisjord på østsiden er bredere sammenhenger tatt vare på. Spesielt Bisjord har et intakt jordbrukslandskap og ved elvebredden et fergested med bygning fra 1700-årene. Kun Bisjords hovedbygning er fredet. Området har også en del arkeologiske minner. Syd for jernbanebroen er elvebredden bebygget med industri helt ut mot elven på vestsiden.

Lågens utløp

Ved Lågens utløp i havet er et gammelt tettsted, Vestre Halsen med opprinnelse i 1700-årene, kanskje eldre. Rundt en markant stor fjellknaus er gamle hus og hager som danner et særpreget miljø før elven går ut i Larviksbukten. På østsiden er boligområder og båtplasser helt ned til tettstedet østre Halsen. Minst like gammelt som Vestre Halsen, men adskillig større. Opprinnelig bygget og bebodd av sjøfolk. Stedet er tildels godt bevart og regnes som en perle i Larvikssammenheng.

Den store fjellknausen som beskytter stedet mot vær og vind fra Larviksbukten utgjør sammen med knausen på Vestre Halsen en slags port for Lågens utløp i havet. Utenfor Østre Halsen er sandbanker bygget opp av elven. En storstilt havneutbygging har tildels forstyrret dannelsen av sandbanker. Man antar at havneutfyllingene ikke virker negativt inn på laksen, men det er fastslått virkninger på sandbankene ved utløpet. Sandbanken kalles Hvittensand. Inne i Lågens munning er en frodig liten øy som skal ha hatt funksjoner i forbindelse med skipsbygging. Totalt sett er miljøet ved Lågens utløp svært spesielt og etter vår oppfatning av helhetlig stor bevaringsverdi.

Nyere utvikling, konflikter og muligheter:

I dag drives det fremdeles jordbruk i nedre Lågen området. Øststsiden er overveiende jordbruk og kulturlandskap mens vestsiden i stor grad er oppspist av industri. Likevel er selve nærområdene til elvebredden intakt i lange partier. Og viktige kulturminner er omringet av industri, men forbindelsene kan ennå tydeliggjøres. Dette er et verdifullt bidrag til Larvik by som ikke må forsvinne. Nedre del av Lågen vitner om nasjonalt viktig kulturhistorie, by, grevskaps og industrihistorie. Her møtes mange vesentlige linjer i Larviks historie. Nedre Lågen har et større friområde hvor viktige kulturminner i gjeldende areal- og reguleringsplan ikke er forsøkt inkorporert, men isteden risikerer å bli liggende som isolerte øyer i utkanten. Storstilt havneutbygging kan true det spesielle miljøet ved Lågens utløp. Det har lenge versert planer om nye motorveibroer og forbindelser over Lågen. Planene har hittil vært spesielt uheldige for

fredede Bisjord og miljøet rundt. Planlagt industriutbygging tett oppi Bisjord og Yttersø ville ødelagt miljøer av nasjonal verdi. Planene rundt Yttersø er stoppet av Riksantikvaren, men planene for Bisjord (Hegdal syd) er fremdeles ikke lagt vekk. Kulturminnene og miljøene langs Lågens nedre del er blandt Larvik Kommunes viktigste kulturminner.

Momenter som spiller en viktig rolle i områdene:

- Friområdet og kulturminnene i denne delen av elvelandskapet.
- Frisonen langs Lågen bør generelt sikres og være bredere
- Sikre en industri/jordbruks/landskapssammenheng som tydeliggjør og profilerer lystgårdanlegg, vannbasert næringsvirksomhet, tradisjonelle laksefiskeinstallasjoner og veiminner.
- Sikre opplevelsen av lystgårder på landet og trelastvirksomheten som økonomisk basis med troverdighet.
- Sørge for at utbygging skjer uten at historiske sammenhenger forkludres.
- sikre friluftsinnteresser og allmenhetens mulighet til å oppleve historiske sammenhenger og kulturminner.
- Sikre Lågens utløp og kultur- og naturmiljøet rundt mot uheldige konsekvenser av havneutbygging

Konklusjon: Vi ber om at det utarbeides verneplan for Lågenvassdraget syd for Bommestad og Farrisvassdraget mellom Larviksbukten og Farrisvannet. Målsettingen bør være å sikre viktige historiske sammenhenger som sikrer rekreasjon og viser vassdragenes historiske betydning for handel, industri, tradisjonelt laksefiske og forbindelsen mellom by og lystgårder.

For styret i Vestfold avdeling av Fortidsminneforeningen

Dyveke Bast
leder

kopi: Riksantikvaren, Vestfold fylkeskommune

Farmannsveien 30 3100 Tønsberg
Bankgiro 2480.30.21690